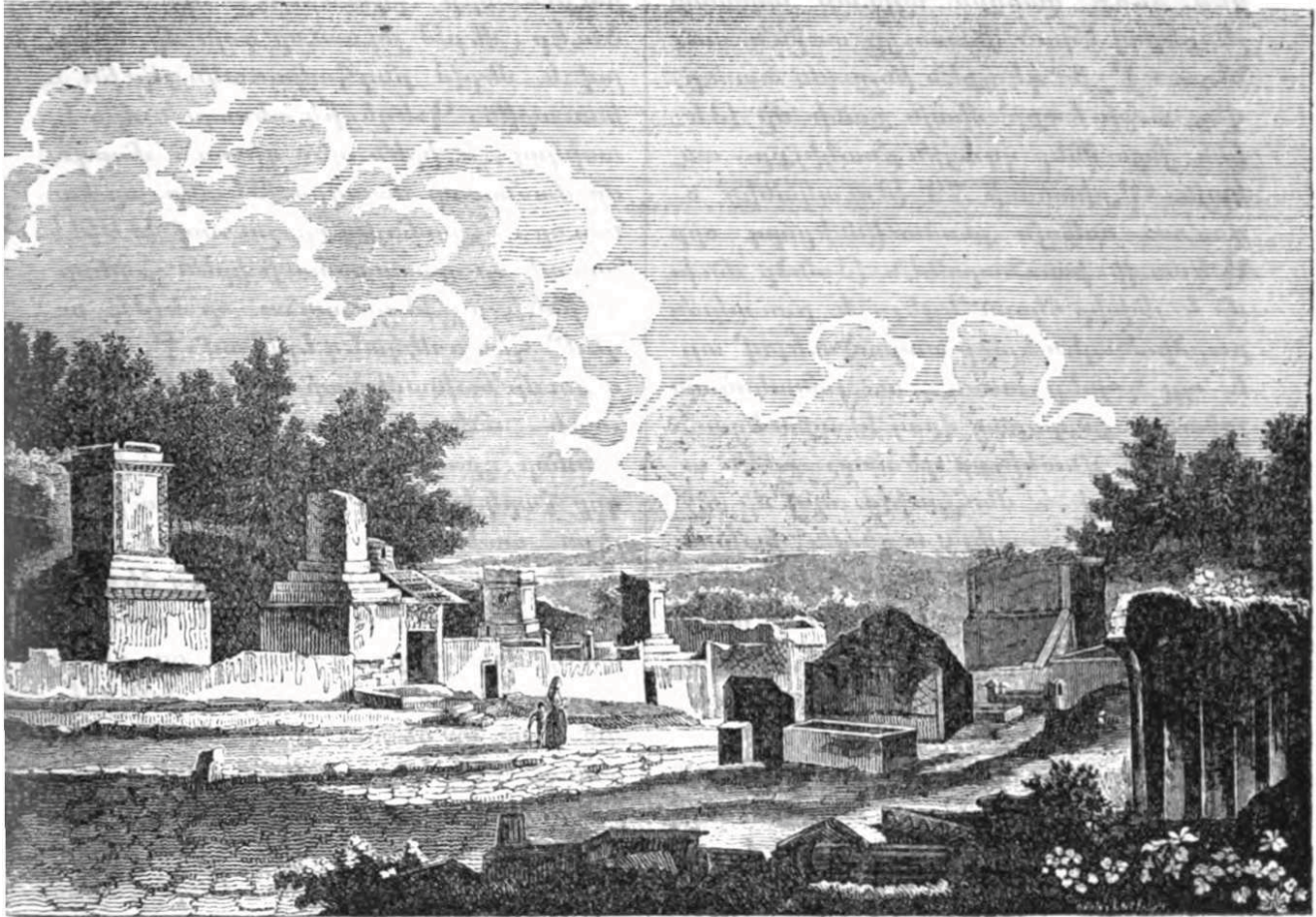

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պոմպեա եւ Հերքուլանոն քաղաքները .

Հերքուլանոն եւ Պոմպեա քաղաքներուն աւերակները նոյն հրաշալի ազդեցութիւնը կ'ընեն ճանապարհորդաց վրայ՝ ինչ որ իրենց կանգուն կեցած ժամանակը Հռովմայեցւոց աշխարհակալութեանը ատեն : Պատմութիւնը կ'աւանդէ թէ երկուքն ալ անուանի քաղաքներ էին . եւ իրենց հիմնարկութիւնը ինչուան հին յունական գաղթականութեանց ժամանակը կը հասնէ : Սակայն տխուր դէպք մը , որուն նման՝ սուրբ գիրք Սոգոմայ եւ Վոմորի վրայ կ'աւանդեն , այս երկու քաղաքն ալ անհետ ըրաւ աշխարհէս : Եւս սոսկալի դէպքին պատմութիւնը՝ զոր համառօտ մը

ուրիշ տեղ յիշեր ենք՝ մանրամասն հոս դնենք :

Խաալիոյ հնագոյն քաղաքաց մէկն է Հերքուլանոն , Վեպոլտոյ թագաւորութեանը մէջ . եւ Քրիստոսէ 1250 տարի առաջ ՚ի պատիւ Հերակլեսի եւ կամ իրմէ շինուած : Իրեն մօտ , եւ Սառնոս գետին ափունքը կ'իյնայ նաև Պոմպեա քաղաքը . երկուքն ալ պատմութեանց մէջ նշանաւոր քաղաքներ , եւ որոնց հետզհետէ տիրեցին Սկայիք , Տիրենացիք , Պելասգեանք եւ Սամնիացիք :

1 Բրդմակէս , Հա . Ա . եր . 252 :

Վրիստոսի 63 թուականին՝ փետրուար ամսուն մէջ Տերքուլանոնի բնակիչքը մեծ գետնաշարժ մը՝ և անոր հետեանք զանազան փնասներ ունեցան։ Սակայն վախերնին անցնելէն ետքը մէկէն ձեռք զարկին այլևայլ նորանոր շէնքերով եղած փնասուցը առջևն առնելու։ Իսկ զէպքէն ինչուան տասնը վեց տարի ետքը՝ միայն քանի մը թեթև ցնցումներ զգացին բնակիչքը։ սակայն Վրիստոսի 79 թուականին՝ օգոստոս ամսոյն քսանուիններորդ օրը Սեսուլի խառնարանէն թանձր մոխր մը և մոխիր սկսաւ ելլել։ և բաւական բարձրանալէն ետքը տարածուելով՝ այլ և այլ գոյներ առաւ, ու յանակնկալս շրջակայ քաղաքաց վրայ թափուեցաւ։

Սեղձ բնակիչքը գետնաշարժէն ահաբեկելով, և մահառիթ օդոյ մը մէջ չկարենալով ապրիլ, ուղեցին փախըստեամբ կեանքերնին խալըսել։ Սակայն ջերմ մոխիրը խղզեց զիրենք, ու ապականիչ կրակը վրայ հասնելով՝ շինուածոց աւերակներուն տակ՝ բոլոր քաղաքացիքը ծածկեց։

Իսկ ատեն պատահեցաւ Լարիցուն Պլինիոսի մահը։ Իսկ անակնունելի զէպքին ստորագրութիւնը կ'ընէ կրտսերն Պլինիոս՝ իր առ Տակիտոս գրած թղթին մէջ. որ ուղեւով Լարիցուն Պլինիոսի մահուանը պատմութիւնը ստուգութեւ աւանդել, հանգամանքը անոր քեռորդիէն ուղեր էր։ . . . « Սօրեղբայրս Սիսենէի նաւահանգիստն էր, կ'ըսէ. և նաւատորմին անձամբ հրամանատարութիւն կ'ընէր։ Երբեմբերի առջի օրը ժամը 7ին մայրս իմացուց իրեն թէ անսովոր մեծութեամբ և ձևով ամպ մը երևցեր էր։ Երբ միջոցին Պլինիոս ցուրտ ջրով լուացուելէն ետքը՝ նախաճաշը ըրած անկողնոյն մէջ առանձնացեր և ուսման կը պարապէր. բայց երբոր այս բանս լսեց, մէկէն վեր ցատքեց այն հրաշալի երևոյթը տեսնելու համար։ Իմպ մը, որուն ուսկից գալը առաջ չէր գիտցուեր, ու ետքը իմացուեցաւ թէ Սեսուլէն է, ճիշդ գիշի ծառի նմանութեամբ զէպ'ի վեր կ'ելէր։

Վասն զի ուղղաբերձ բարձրանալէն ետքը՝ ճիւղերու նման կը տարածուէր. և ինծի կ'երևայ թէ յանկարծակի հողմով մը վեր ելլելէն վերջը՝ կամ հողմոյն փոփոխութեամբը և կամ ինքիւր ծանրութեամբը օդուն մէջ կը տարածուէր, մերթ լուսաւոր գոյն մը առնելով և մերթ ընդհակառակն մթին և խաւարին։ Վեղեցիկ տեսարան մըն էր ասիկայ, և իրեն պէս գիտուն մարդու մը մասնաւոր մտադրութեանը արժանաւոր։ Հրամայեց որ շուտով թեթև նաւակ մը պատրաստուի իրեն համար, և ինծի ալ թոյլ տուաւ որ եթէ ուզեմ՝ հետը մէկտեղ երթամ։ Բայց ես ուսումը նախամեծար սեպելով յանձն չառի։ մանաւանդ որ գաղափարելու համար գրուածք մը տուեր էր ինծի՝ զոր հարկ էր լրացնել։ Տնէն դուրս ելլելու ատեն՝ Սեսիոս Բասսոսի կինը հռետինա տոմսակ մը հասուց ձեռքը. ասիկայ վերահաս վտանգէն տագնապած՝ մօրեղբօրս կ'աղաչէր որ զինքը այնպիսի թշուառութենէ մը խալըսէ. վասն զի իր կեցած ամարաստունը վտանգի մէջ էր, ու միայն ջրով կրնար խալըսելու ճարը տեսնել։ Պլինիոս այս տոմսակը առնելուն պէս մէկէն միտքը փոխեց. և զոր առաջ ուսմանը համար սկսեր էր, վառուեցաւ շուտով մը լմնցնելու։ Վառաթի նաւակ մը հանել հրամայեց. ու մէջը ցատքելով՝ չէ թէ միայն հռետինայի՝ այլ նաեւ բիւրաւորաց ալ օգնութեան վազեց։ Սօտեցաւ հոն՝ ուսկից այլք կը փախչէին. և այնպիսի ահաւոր վտանգի մը մէջ զարմանալի քաջասրտութեամբ ղեակը կ'ուղղէր, և հարկաւոր հրամանները կուտար։ Բըչափ մօտենար՝ այնչափ աւելի տաք մոխիրը և կրակ դարձած քարերը նաւուն վրայ կ'իյնային. և լերանը պատառուածքէն ձևացած աւերակները թող չէին տար որ կարենայ ծովեզերքը մօտենալ։ Սաւալարներէն մէկը խրատ տուաւ իրեն որ ետ դառնայ. ինքն ալ գրեթէ համոզուելու վրայ էր. բայց մէկէն միտքը փոխեց, ու այն խորհուրդը իրեն տուող նաւաւարին

դառնալով . “ Բաղդը , ըսաւ , կ'օգնէ յանդգաց . հասկա առ Պոմպոնիանոս երթանք , ” : Պոմպոնիանոս՝ Ստաբիա կոչուած հին բերդին մէջ էր , ծովուն դէպ 'ի միւս կողմը կառուցած : Հոն թէպէտ վտանգը վերահաս չէր , Պոմպոնիանոս վախնալով որ չըլլայ թէ կենացը հետ ունեցածը չունեցածը կորսնցընէ , ամէն բանը նաւու մը վրայ բեռցուցեր էր , որպէս զի հողմոյն դադրելէն ետքը ինքզինքը փրկէ : Եւ ինչ միջոցին վրայ հասաւ մօրեղբայրս , դողի մէջ եղող բարեկամը գրկեց . սիրտ տըւաւ ու քաջալերեց . և անոր յուզմունքը իր հանդարտութեամբը մեղմելու համար՝ ուզեց բաղնիք մտնել . լուացուէլէն ետքը ուրախութեամբ ճաշեց , կամ գէթ ուրախ երես ցրցուց :

“ Բայց Ս ետովէն ելած մուխը կը թանձրանար և հուրը կը յաճախէր . և անոր սլայծառութեամբը և լուսով՝ գիշերուան մութը կը փարատէր : Սօրեղբայրս ուրիշներուն սրտէն վախը հեռացընելու համար կ'ըսէր թէ կրակը անապատներու մէջ և անբնակ տեղուանք տարածուեր է . և ինքը պառկելով՝ քուն եղաւ . . . Բրթըննալէն ետքը զՊոմպոնիանոս և ուրիշները զտնելու գնաց , որոնք վախերնէն և ոչ աչուրնին կրցեր էին գոցել : Խորհուրդը իրարու հետ , արդեօք տա՛ն մէջ կենան , թէ դուրս բացօթեայ տեղ մը ելլեն . որովհետեւ յաճախ և երկար ցնցմունքներէ տուներ կը շարժէր , և հիմունքէն դողալով՝ կործանման վախ կուտար : Եւ իսկ ելլելու սիրտ չէին ըներ , ինկած քարերէն զգուշանալով : Երկու վտանգաց մեծութիւնը իրարու հետ բաղդատելով՝ հարկ սեպեցին տընէն ելլել . ուստի գլուխնին բարձեր դրած՝ թաշկինակներով կապկրպեցին , որպէս զի բարձրէն ընկած քարինքը քնաս մը չընեն իրենց : Եւ ինչ տեղեր արդէն լոյս էր . իսկ հոն գիշեր և քան զամենայն գիշերս գիշեր մութ . թէպէտ անդադար բոցեր և լոյսեր կ'երևային : Սօրեղբայրս ուզեց ծովեզերքը իջնել՝ մօտէն տեսնելու համար թէ արդեօք

կրնայ նորէն նաւակ նստիլ , բայց ծովը դեռ խռովեալ էր , և հակառակ քամին չէր դադրած : Հոն խեղճ սաւանի մը վրայ նստելով երկու անգամ ջուր ուզեց և խմեց . բայց բոցը , և անոր կարապետ՝ ծծմբային հոտ մը ստիպեց զուրիշները որ փախչին . Պլինիոս ալ սկսաւ նեղուիլ ու նորէն գետին ընկաւ . երկու ծառայք բռնելով վերուցին զինքը , ու նոյն միջոցին մեռաւ , ” :

Պլինիոս կրտսերն երկրորդ թղթով մ'ալ առ հակիտոս նոյն ահաւոր գիշերուան տեսարաններուն մանր հանգամանքը կը ստորագրէ :

“ Սօրեղբորս հեռանալէն ետքը՝ մնացած ժամանակը ուսման զբաղելով անցուցի , որովհետեւ այն վախճանով ալ տուն մնացեր էի . ետքը բաղնիք գնացի , ընթերցի , ու քիչ և անհանգիստ քուն մը ունեցայ : Եւ ատ օր առաջ երկրաշարժի ցնցում իմացեր էինք , բայց առանց քնասու մը . որովհետեւ Սամուսնիոյ մէջ սովորական է այս դէպքս . սակայն այն գիշերը անանկ սաստկացաւ որ կարծես թէ ամէն բան կը ցնցէր : Սայրս խուցս վազեց , մինչդեռ ես պատրաստուեր էի զինքը արթնցընելու թէ քնոյ մէջ ըլլար : Տանը վայրագաւթին մէջ նստեցանք՝ որն որ քիչ մը ծովէն հեռու էր : Եւսմ գիտեր թէ այս գործս քաջասրտութիւն թէ անխոհեմութիւն անուանեմ . վասն զի դեռ հազիւ տասնութը տարուան էի այն ատենը : Տիտոս Լիւիոս մը ուզեցի , ու կարդալով՝ մէջի կարեւոր բաները կը քաղէի : Սէյմ'ալ վրայ հասաւ մօրեղբորս բարեկամ հիւր մը որ Սպանիայէն նոր եկեր էր . ու տեսնելով որ մայրս և ես նստէր կը կարդանք , զարմացաւ ու անխոհեմութիւն սեպեց մեր ըրածը . սակայն ես աչքս գրքին վրայէն չվերուցի : Եւ շալոյսը ծագելէն 'ի վեր ժամ մը անցեր էր . բայց օրուան լոյսը դեռ անստոյգ ու թալկացած կ'երևար . չորս կողմերնիս եղած տները փլուխ սկսեր էին , և մեզի համար ալ մեծ վախ կար աւերակներու տակը մնալու :

“ Եւ քաջալէս հարկաւոր սեպեցինք

քաղաքէն ելել : Ատենէս կուգար ահաբեկած ժողովուրդը . վասն զի վախի ատեն խոհեմութիւն սեպուած է ուրիշներուն կարծեաց տեղիք տալը : Ինչնակուած տեղուանքէն դուրս ելելով՝ կանկ առինք : Հոն այլևայլ տեսարաններ ու այլևայլ վտանգք առջնենիս ելան : Ասան զի մեզմէ ետքը եկող կառքերը թէպէտև տափարակ գետնի վըրայ՝ բայց դէպ ՚ի ետ ետ կը քուէին . և անկարելի կ'ըլար քարեր դնելով առջնին՝ մի և նոյն կէտին վրայ բռնել զանոնք : Բաց ասկէ՝ գետնաշարժին ազդեցութիւնը ծովուն վրայ ալ կ'երևար , և կարծես թէ ջրերը իրարու վրայ մղուելով կ'ամփոփուէին . անով ծովեզերքը երկնցած կ'երևար , և շատ ձկուներ ցամաքի վրայ կը մնային : Այլևս կողմէն սև և ահաւոր ամպ մը՝ կրակ դարձած հողմոյ բռնութեամբ կտոր կտոր եղած , հրոյ այլևայլ գծեր կ'երեցնէր . ասոնք փայլատականց կը նմանէին , և առաւել էին քան զփայլատակունս : Այն ատեն՝ Ապանիայէն եկող բարեկամը մեզի դառնալով , աւելի ուժով մը հետերնիս խօսեցաւ . « Թէ որ , ըսաւ , քու եղբայրդ՝ և քու քուռիդ կ'ապրի , կ'ուզէ որ դուք ալ ազատ ըլլաք . իսկ եթէ մեռաւ , կը փափաքի որ դուք երկարակեաց ըլլաք քան զինքը . ապա ուրեմն ինչո՞ւ կը դանդաղիք , և ազատման հնարքը չէք մտածեր » : « Ատասխան տուինք իրեն . « Սրտերնիս չգիմանար որ անոր ազատութեանը վրայ անստոյգ՝ մենք զմեզ հոգանք » : Ինքը ալ մեզի չնայեցաւ . ու վազելով ինքզինքը վտանգէն խալըսեց : Այն ատեն թանձր ամպը երկրիս վրայ իջաւ ու ծովը ծածկեց : Այրս այս բանս տեսնելով սկսաւ սիրտ տալ ինծի , աղաչել ու հրաման տալ որպէս զի փախչիմ . և թէ ես երիտասարդ ըլլալովս կրնայի ազատիլ , մինչդեռ իրեն համար անկարելի էր տարիքին շատութեանը և մարմնոյն դանդաղութեան պատճառաւ . « Ապա յո՞ւրախութեամբ կը մեռնիմ , կ'ըսէր , միայն թէ քու մահուանդ պատճառ չըլլամ » : Իմացուցի իրեն թէ զին

քը և զիս միանգամայն կ'ուզեմ ազատել . ու ձեռքէն բռնելով ստիպեցի որ քայլերը շուտցնէ . իսեղձը ետեւէս կուգար և կը գանգատէր որ իմ ուշանալուս առիթ կ'ըլլայ իր յամրաքայլ ընթացքովը : Արգէն երկնքէն սկսեր էր մութիւր թափթըփիլ . բայց ոչ այնչափ խրտուութեամբ : Ատենս դառնալով տեսայ որ բազմութիւն մարդկան ետեւէս կուգային և թանձր մառախուղի մը պէս բոլոր երկիրը գրաւեր էին : « Ղամբանիս փոխենք , ըսի մօրս . չըլլայ որ այս բազմութեանս մէջ ոտնակոխ ըլլանք » :

« Հազիւ թէ նստեր էինք՝ գիշերը վրայ հասաւ . չէ թէ միայն ամպոտ և անլուսին գիշեր մը , այլ ինչպէս գոյ տեղի մը մէջ՝ ուր ճրագունքը անցած ըլլան : Հոն կը լսուէր կանանց ճիչը , տղայոց ողբը , արանց աղաղակը . ոմանք ձայնով զիրար կը փնտռէին , և ձայնով կ'ուզէին ճանչնալ իրենց հայրը , որդիքը և ամուսինքը . մէկը իր գլուխը հասած թշուառութեան վրայ կ'արտասուէր , միւս մ'ալ իրեններուն աղետիցը . այլք ալ մահուրնէ վախնալով՝ զանիկայ կը փնտռէին : Շատերը ատուածոց աղօթք կ'ընէին , մինչդեռ ևս բազմագոյնք անոնց գոյութիւնը կը մերժէին , և այն գիշերը աշխարհիս վերջ կը համարէին : Աղան ոմանք ալ որ երեւակայեալ և սուտ վախերով իրաւացի վտանգաց մեծութիւնը կը շատցնէին : . . . Բիչ մը պայծառութիւն տեսնուեցաւ , որն որ չէ թէ միայն կէս օր չէր , այլ մերձաւոր կրակի մը հնոց կը թուէր . հրոյն լոյսը անցաւ , ու նորէն մութ մը տիրեց , և թանձր մութիւր մը սկսաւ տեղալ վրանիս . . . Ա երջապէս մուխը փարատեցաւ , և լոյսը երևնալով տեսանք որ արգէն արևը ծագած է ելեր . բայց գոյնը կորսնցուցած արև մըն էր , ինչպէս խաւարման ատեն կը նկատենք . աչուրնուս ամենայն ինչ փոխուած կ'երևար , և մութիւր լեռ մը ամէն բան ծածկեր էր :

« Իսենէ դառնալով յուսոյ և երկիւղի մէջ տագնապալից գիշեր մը անցու

ցինք : Սակայն վախը աւելի էր . վասն զի գեռ երկրաշարժը կը շարունակէր . ոմանք ալ իրենց ձախորդ կանխաձայնութեամբը նորանոր աղէտք կը գուշակէին : Սակ մենք թէպէտ վտանգէն ազատած էինք , սակայն սիրտ չէինք ըներ անկէց հեռանալու՝ ինչուան որ մօրեղբօրս վրայ նոր լուր մը չառնուէր : Ս՛հ , իրաւունք ունէինք վախնալու իրեն կենացը վրայ ։

կը շարունակուի :

ՀԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ

Եգիպտոսի բուրգերուն օգտակարութեանը վրայ նոր կարծիք մը :

Բ՛նէն ատեն իմաստնոց մէջ վէճեր ելեր են թէ արդեօք Եգիպտացիք ինչ վախճանի և ինչ օգտի յուսով շինած ըլլան իրենց բուրգերը՝ անհամար ծախքով և անբաւ աշխատութեամբ¹ :

Տեսակ տեսակ կարծիքներուն վրայ , մօտերս նոր կարծիք մ' ալ կ'աւելցնէ Պելճիոյ ճարտարութեան թանգարանի վերատեսուչը Պ. Դօպար² . իր հրատարակած կարծիքը մեր հնասիրաց ալ կ'ուզենք հաղորդել :

Եգիպտացիք , կ'ըսէ Դօպար , որ ըստ ամենայն հռչակաւոր ճանապարհորդաց հնութեան ամենէն աւելի խեղացի և լուսաւորեալ ժողովուրդը կը սեպուին , չէին ձեռք զարներ այսպիսի վիթխարի ձեռագործաց՝ առանց հասարակաց այնպիսի մեծ օգուտ մը դիտելու , որուն համար յանձն առնուն այնպիսի մեծ գումար ծախելու :

Ինոր համար անտարակոյս բուրգերը՝ Եգիպտին ծաւալած ատեն մէջի պտըտող բիւրաւոր նաւավարներուն , և աւազուտ անապատին մէջ թափառական ճանապարհորդներուն համար գտողական կէտեր էին որոնք տասնըհինգ քսան փարսախ հեռուէն կրնային լուսաւոր

ընկուզի պէս տեսնուիլ , որուն նմանութենէն Յոյնք զբուրգերը կոչեր են πυρὸς ἀμυγδαλαί (կրակէ նուշ) , որ ետքէն կրճատութեամբ եղեր է πυραμίδ :

Բէոփսի բրգան գլխուն դաշտաձեւին վրան կրնար կարի կրակ վառուիլ , ու պահապան զօրքեր ալ կրնային կենալ հեռուէն տեսնուող կարաւանաց հասնիրը և թշնամի աշխարհակալաց յարձակումը դիտելու և իմացընելու համար : Բայց նաւավարաց սղզուութեան դրբին համար մէկ բուրգ մը միայն բաւական չըլլալով՝ Բէոփսինէն ետե երկրորդ մը ալ շինեցին , յետոյ երրորդ մըն ալ . և շատ մը պղտիկներ ալ , ինչպէս թշնամեաց դէմ պատերազմողք կը շինեն պղտի պղտի մարտկոցներ :

Իրեմն քաղաքականացեալ ժողովրդեան մը ամենամեծ կարեւորութե համար շինուած էին աս բուրգերը :

Բայն ամենայն ազգեր որ ընդարձակ շիտակ երկիրներու մէջ բնակած են , ինչպէս Եգիպտացիք դաշտավայրները , վարուն ճամբաներ բացուած չըլլալուն՝ բարձր աշտարակներ կանգնելու կարօտութիւն ունէին , ցրուած զօրաց համագումար ժողովուրդ և դիտելու վախճանաւ :

Բարեւրնի անուանի աշտարակը նոյն վախճանաւ շինուած էր , ինչ վախճանաւ որ Եգիպտոսի բրգերը և Զինու յախճապակէ աշտարակը : Չեն ալ նոյն եղած պիտի ըլլայ , ինչպէս որ մինչև հիմա մնացած քառակուսի չորս յարկերէն կ'երևայ , որուն աւերակաց վրայ ձիով ելեր է Պրքինկէմ ճանապարհորդը :

Սինէնցիոս Վասսոս () զաճ՝ Բմազոնաց գետին քովի եղած դաշտավայրաց մէջ գտաւ շատ մը Եգիպտոսիներուն նման բուրգեր , որ անշուշտ նոյնպէս հասարակաց փրկութեան պիտոյիցը համար կանգներ էին երկրին Բէոփսի ըստուած նախնի ժողովուրդ :

¹ Եգիպտոսի բուրգերն ու պատկերը տես Օրագրիս Գ հատորին մէջ էջ 315 :

² La Science pour tous. N. 2.

¹ Միացեալ նահանգաց Օղաճ գետին եզերքը Արիանուս ու Միսուրի գաւառները բնակող հնդդէի երկրցիքը Օղաճ կ'ըսուին , որ հիմա սկսած են կրթուիլ :